

מאמר על ההגדות

רבי משה חיים לוצאטו

עניין הגדות חז"ל למיניהן

המאמרים בהגדות יתחלקו לשני מינים:
האחד כלל המאמרים הלמודיים, והשני הבאוריים.
הלימודיים, הם המאמרים אשר יגידו במ עיקרים מעיקרי החכמה מוסרית או אלהית. הבאוריים, הם אשר יבארו
בם כתוב מכתבי הקודש. והנה המאמרים הלמודיים המוסריים אין צורך לדבר עליהם עתה, כי הנה תועלתם
מפורסמת ויפעתם גלויה, ואין לטוען לטוען עליהם ולא למתעקש ליכשל במ. אך נדבר עתה מן הלמודיים
האלהיים.

א. מאמרים לימודיים אלוהיים

הנה כבר ידעת, שמה שהביא לחז"ל לכתוב דברי התורה שבעל פה, אחר היות המקובל אצלם שדברים שבעל
פה אסור ללמדם בכתב, היה מה שראו שהיו הדעות הולכות ומתחלשות באורך הגלות וחליפות הזמנים, והזכרון
מתמעט והסברא מתקצרת, ונמצאת התורה משתכחת. על כן בחרו משום "עת לעשות לד'" לחקוק בספר
פירוש המצות כלו, למען ישאר קיים כל הימים, והוא כלל המשנה והגמרא.

והנה התבוננו עוד וראו, שבחששא הזאת שחששו על חלק המצות ראוי היה לחוש גם כן על חלק סתרי התורה
ועיקרי האלהיות. אך אין התקון שמצאו לחלק המצות ראוי לחלק הסודות. וזה כי באורי המצות והדינים אין
היזק כלל, אם יכתבו בספר בבאור גלוי לכל קורא, אך חלק הסודות אין ראוי שימסר כך לפני כל הרוצה ליטול
את השם, לא מצד יקר המושכלות ולא מצד עמקם. אם מצד יקרם, כי אינו כבודו של הבורא ית' שימסרו סתרי
בידי אנשי מדות רעות, ואפילו שיהיו חכמים מחוכמים. ואם מצד עמקם, שהרי הענינים באמת עמוקים מאד,
ולא יצליחו במ אלא אנשים זכי השכל ומלומדים בדרכי העיון היטב, ואם יפגעו במ שכלים גסים אף בלתי
מלומדים בעיונים, יוציאו הענינים האמיתיים היקרים לשבושים ודעות רעות.

על כן גמרו לבצוע את הדין, והיינו לכתוב אותם, למען לא יאבדו מן הדורות האחרונים, אך בדרכים נעלמים
ומיני חידות, שלא יוכל לעמוד עליהם אלא מי שמסרו לו המפתחות, דהיינו הכללים שבהם יובנו הרמזים

ויפורשו החידות ההן, ומי שלא נמסרו לו המפתחות יהיו לפניו כדברי הספר החתום וכאלו לא נכתבו כלל. והמפתחות האלה השאירום ביד תלמידיהם שקבלום מידם. ואמנם עליהם סמכו שלא ימסרו אלא לתלמידיהם אחריהם הגונים כהם, וכן מדור אל דור.

והמה הזהירו, וכן צוו לכל משכיל ומלמד שיהא מזהיר ומכריז לכל, שדברי חכמים וחידותם צריכים למוד, ושכל הקרב להם ואין המפתחות בידו אלא רוצה ליכשל. ואולם אחרי הזהירים האזהרה הזאת, אם יבא איש ויעפיל לכנוס במ המפתחות אינם בידו, וכשל אחור ונשבר, והנה דמו בראשו יהיה והם נפש הצילו.

דרכי ההסתר

אך הדרכים אשר העלימו במ את דבריהם שונים הם.

א. השאלה ומשל

האחד הוא דרך ההשאלות והמשלים. והם הדרכים ההלציים הידועים אצל בעלי המליצה, אשר על יסוד הדמיון והמשל ייחסו מקרים ופעולות למי שאין המקרים ההם או הפעולות ההן נכונים לו כלל.

ב. דרך העלם

השני הוא דרך העלם, והיינו, שיעלימו תנאי הענין ולא יבארום, ויאמרו מאמר מוחלטי, ואין אמיתת המאמר ההוא אלא בגבול, דהיינו לפי בחינה אחת או לפי זמן אחד או לפי נושא או מקום אחד. ומי שיקח המאמר ההוא כולל ומוחלט יכשל וישתבש. וכבר מאמרים רבים יראו כסותרים זה את זה, יען לא פורשו תנאיהם. והיודע כל דבר בגבולו ימצאם אמיתים ובלי סתירה כלל. וכבר תראה, שכמקרה הזה קרה גם להרבה מאמרי הדינים והמצות, אף על פי שלא נעשה הדבר בזאת הכונה, שתמצא בש"ס מאמרים או ברייתות, שבהבין אותם בהחלט, לא יאותו עם האמת או יסתרו זה את זה, ופירשום בש"ס, באמרם "הכא במאי עסקינן", והעמידו כל אחד מהם בגבולו, ונמצאו כולם נכוחים וישרים.

ג. דרך הקלות

הדרך השלישי הוא הקלות, והוא שאיזה עיקר גדול ונכבד ירמזוהו בדברים נראים לכאורה קלים ובלתי עיקריים, כמשלי ההדיוטים, והם מכונים בזה על ענינים נכבדים ורמים, אשר הדברים הקלים ההם הם הערה להם, אצל מי שיודע ומכיר ברמיזות האלה, ויודע לשוטט בשכלו ולנשא מחשבותיו מהדברים הגלויים להנסתרים, ומהשפלים לרמים. דרך משל, כשאמרו: "ינקותא כלילא דורדי", "סבותא כלילא דחילפא", וכן "אדלא אבידנא בחישנא" (שבת קנ"ב), ורבים מאד כאלה.

ד. שימוש במושגים מדעיים של דורם

עוד צריך שתדע, שדברים רבים מעיקרי הסודות ירמזום חז"ל בענינים מן הטבע או התכונות, וישתמשו מן הלמודים שהיו מלמדים בדורות ההם אנשי החכמה הטבעית והתכונה. ואמנם אין העיקר להם הענין ההוא הטבעי או התכוני, אלא הסוד שרצו לרמוז בזה, ועל כן לא יוסיף ולא יגרע על אמיתת הענין הנרמז, היות

הלבוש המשליי הוא אשר הלבשוהו אמיתי או לא, כי הכונה היתה להביש הסוד ההוא במה שהיה מפורסם בדורות ההם בין החכמים; ואותו הענין עצמו היה יכול להתלבש בלבוש אחר כפי המפורסם בדורות אחרים; וכך היה מלביש אותו בעל אותו המאמר עצמו, אלו היה אומר אותו בדורות ההם.

ועל כל אלה צריך שתדע, שחז"ל לשיטתם הולכים, שהדברים הגשמיים מתנהגים ומתפעלים מכחות רוחניים למיניהם, דהיינו המלאכים, השדים והמזיקים, וכל דברי העולם השפל מתנועעים בהשפעת העליונים, וכן דברי הגשמיים עושים רושם ברוחניים ומי שלא יכיר הדרך הזה, אי אפשר לו מעולם לעמוד על דעתם כלל ועיקר.

והנה עד הנה דברנו במאמרים הלמודיים ונדבר עתה במאמרים הבאוריים.

ב. מאמרים באוריים

דע שהמאמרים הבאוריים יתחלקו לשלשה מינים:

א. פירושים

האחד הוא אשר יכוונו בס אל באור הכתוב ממש, ויהיה פירוש הכתוב ההוא לפי דעתם כאשר יאמרוהו.

ב. רמזים

המין השני הוא, אשר לא יכוונו בס אל באור הכתובים ממש, אבל קבלה קבלו ז"ל, שהבורא ית' שהכתיב את התורה וכן הנביאים והכתובים, מלבד מה שרצה לכתוב בבאור, שלשון הכתוב יורה עליו ויגידהו, רצה גם כן לרמוז ענינים רבים אמיתיים במעשה ההוא או בדברים ההם הנאמרים, והענינים ההם לא רצה לכותבם בבאור, אלא לרמוז אותם בקצת אותיות, או קצת מלות, והמה ז"ל קבלו הענינים ההם, והרמיזות שבן נרמוז בכתובים, ובודאי שלא יתכן לפרש לשון הכתוב כלו על פי הענין ההוא כלל, כי הרי לא בזה רצה הבורא ית', שיהיה הכתוב מגיד הדבר ההוא, אלא שיהיה רומז אותו.

ג. פסוק נדרש לשתי פנים

והמין השלישי הוא, שעוד קבלו ז"ל, שהבורא ית' הכתיב את ספרי הקודש בדרך שתכלול הגדה ההיא ענינים רבים אמיתיים, והקיף בחכמתו על כל הענינים אשר הם אמיתיים בנושא ההוא ואף על פי שאמיתתם לא יהיה בדרך אחד אלא בדרכים רבים שונים, וכמו שנבאר בס"ד, וכתב התורה בדרך ובאופן, שכשתפורש בכל ההבנות שיוכלו לסבול המלות ההן, על פי כללים ומדות ידועות, יבוארו כל הענינים האמיתיים שרצה באמת לכלול בהגדה ההיא, שהם כלל כל הענינים אשר יש להם מקום וצד חלק בנושא ההוא, ונמצא שהנה הכתיב הכתובים כולם באופן, שכל מה שיוכל להיות מובן מהמלות ההן, על פי הכללים שזכרנו, יהיה אמיתי בנושא.

אמנם עדיין יצטרך למוד גדול וחכמה רבה לדעת איך יהיו כולם אמיתים בו, כי הנה כבר אמרנו שאין אמיתת כולם בצד אחד ובדרך אחד, אלא בצדדים שונים ובדרכים מתחלפים, מהם יהיו אמיתים בבחינה אחת לבד, מהם על צד הדמיון, מהם על צד התולדה הנולדת מהם, מהם על צד הגמול, והוא ענין "מעלה עליו הכתוב",

שנמצא הרבה בדבריהם ז"ל, שהרי על צד הזכות והחוב, השכר או העונש, יחשב לפעמים, המציאות כהעדר וההעדר כמציאות, מפני איזה תנאים שיתלו להם, וכן יחשב המועט כמרובה והמרובה כמועט. והוא מה שאמרו ז"ל בביאור: "מה אחרונים לא עשו ותלה בהן לשבח, כך ראשונים לא עשו ותלה בהן לגנאי" (שבת נ"ו). ויש בדברים האלה פרטים רבים מאד, אי אפשר לקבוץ אותם.

אך מה שיצטרך לך לדעת הוא, כי באחד מכל הדרכים האלה, אפשר שיובן מאמר או באור אחד ויהיה אמת, ובשאר כל הדרכים לא יהיה אמת, כל שכן בהחלט, ועל כן אל תבהל בראותך מאמר שיראה לכאורה כוזב ובלתי נאות, כי אם תחכם ותדע באיזה דרך ראוי שיובן, תראה אמיתתו ותמצא נחת. ואולם היודע עיקרי החכמה האלהית הוא ידע הדברים האלה בגבוליהם.

כללי ההגדה

ואננם כבר הקדמתי לך, שלא בהחלט נאמר שכל מה שיוכל להיות מובן במלות יהיה אמת על כל פנים, אלא יש לדבר הזה מידות וכללים, והם כללי ההגדה. והנה כבר יוכל לפול בזה הטעות בנקל, אם ידרוש איש מקרא אחד והוא לא השתמש מן הכללים האלה שזכרנו, שאז מה שיוציא בדרש ההוא, אפשר שיהיה שקר גמור אשר לא יאומת בשום פנים. ולא עוד אלא שאפילו אם יהיה העיקר שבדבריו אמיתי, הנה אפשר שיהיה כוזב בכתוב ההוא, כי אין הכונה במלות ההן על הענין ההוא. ומזה נמשך, שתמצא לפעמים בחז"ל, שיאמר אחד על דברי חברו שהם טעות, וזה, כי לפי דעת החכם ההוא, הנה השתבש שכנגדו בהוצאת הדרוש, לפי כללי ההגדה שכבר היו מפורסמים ביניהם, ואף שלא נתבאר לנו בדבריהם במה השתבש הדרוש, הנה הם במלות קצרות ירמוזו זה לזה מקום הטעות, או ישיבו על הקושיות, הכל לפי הדרכים שהיו אצלם מפורסמים. מה שאין כן אצלנו, ועל כן יקשה לנו הבנת דבריהם, בין בהנחותיהם, בין בקושיותיהם, בין בתירוניהם. אך היודע הדרכים האלה לאמיתם ימצא הכל גלוי לפניו על נכון. דרך משל: כשדרש ר"מ פסוק "עד שהמלך במסבו" (שה"ש א' י"ב), לגנותן של ישראל, אמרו לו: "אין דורשין שיר השירים לגנאי אלא לשבח" (שה"ש רבה א' י"ב), לפי שכך היה הכלל בידם, ונמצא הדורשו לגנאי נוטה מכונת רוח הקודש. וכן כשדרש ר' לוי, שאברהם מצא עצמו נמול, א"ר ברכיה: "בההיא עיתא אקיל ר' אבא בר כהנא לר' לוי" וגו' (רבה בראשית מ"ז ט'), וזה מפני כלל שבידיהם, שבמעשה הצדיקים, כל מה שיש לדרוש לשבח צריך לדרוש לשבח, וברשעים להיפך, שכך היא הקבלה, שכונתו של הבורא ית' במלות שהכתיב, שהיתה לרמוז על כל פרטי הרשע של הרשעים ולבאר כל חלקי גנותם, ולהיפך בצדיקים, להעלים כל מה שאפשר שיהיה בהם מהגנאי, ולבאר כל מה שבשבחם, ומי שרוצה לדרוש דרש אמיתי, צריך שילך לשיטת הכותב, שאז יסכים לדעתו, וזה פשוט.

הפסוקים רומזים על העתיד

עוד קבלו ז"ל, שכתובי התורה מלבד היותם רומזים גם על אותם הענינים שהם מגידים בספור, רומזים גם כן על ענינים אחרים עתידיים או עוברים, ועל כן יפרשום איש לפי דרכו, על פי החוקים והכללים שהיו בידם. וכבר היה אפשר שיטעה אחד במין הדרושים האלה.

אך על זה טרחו ועמלו מסדרי הש"ס והמדרשים אשר היו חכמים רשומים בדורותיהם, וקבצו כל המאמרים ושקלום בחברת כל חבריהם, ואשר מצאום ראויים ומאומתים בדרכים שראוי להם להתאמת, סידרום במדרשיהם;

ומעתה הנה כלם ענינים אמיתיים, כל ענין וענין לפי דרכו, שכלם צורפו בכור מחקר המסדרים שזכרנו ונמצאו נאמנים; ועליהם אנחנו סומכים שלא סדרו בספריהם אלא מה שחקרוהו ומצאוהו נאות, כל דבר לפי הדרך הראוי לו, והבן היטב.

התוכן:

ענין הגדות חז"ל למיניהן

א. מאמרים לימודיים אלוהיים
דרכי ההסתר

א. השאלה ומשל

ב. דרך העלם

ג. דרך הקלות

ד. שימוש במושגים מדעיים של דורם

ב. מאמרים באוריים

א. פירושים

ב. רמזים

ג. פסוק נדרש לשתי פנים

כללי ההגדה

הפסוקים רומזים על העתיד

תקציר: הסיבה שהביאה את חז"ל לכתוב את דברי התורה שבעל פה, למרות שמקובל היה בימיהם שאסור ללמוד בכתב דברי תורה שבע"פ. חלוקת ההגדות לשני סוגים: מאמרים לימודיים ומאמרים ביאוריים. הסביר את דרך כתיבת הגדות חז"ל וכיצד העלימו סודות אשר אינם ראויים להימסר לכל אדם.

מילות מפתח: רמח"ל; רבי משה חיים לוצאטו; הגדות חז"ל; אגדות חז"ל.